

МОВОЗНАВЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ПРАЦІ ОЛЕНИ КУРИЛО “УВАГИ ДО СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ”

У статті розглянуто мовознавчу термінологію в праці Олени Курило “Уваги до сучасної української літературної мови”. Особливу увагу звернено на граматичні терміни, які не збігаються з ustalеними в сучасному українському мовознавстві.

Ключові слова: термін, мовознавча термінологія, Олена Курило, нормалізація сучасної української літературної мови.

The article deals with linguistic terminology in the labor by Olena Kurylo “Remarks to the modern Ukrainian literary language”. Particular attention is paid to grammatical terms that are not consistent with well-established in the modern Ukrainian linguistics.

Key words: term, linguistic terminology, Olena Kurylo, normalization of the modern Ukrainian literary language.

“Українське політичне відродження 1917–20 р. і культурне відродження двадцятих років захопили в свою бурхливу й широку течію чимало людей неукраїнського походження, яких доля зв’язала з Україною. ... До таких людей належала і Олена Курило, один з найвидатніших українських учених-мовознавців” [6: 58].

Наукові зацікавлення О. Курило були різноманітними: історія української мови (зокрема історична фонетика) та описова діалектологія, загальна фонетика й фонологія. Але свою коротку наукову діяльність, яка припала на початок ХХ ст., вона розпочала з праць, присвячених проблемам нормалізації української літературної мови. Це передовсім “Початкова граматики української мови”, яку було перевидано впродовж 1918–1920 рр. одинадцять разів, “Курс українського правопису. Підручник для шкіл і самонавчання” (1919 р.), “Уваги до сучасної української літературної мови” (1920 р.), “Словник хемічної термінології” (1923 р.), “Словник ботанічної номенклатури” (1928 р.).

“У широкій колективній нормалізаційній праці тих років, – зазначає Юрій Шевельов, – чи не на перше місце треба поставити поруч О. Синявського – в царині правопису, орфоєпії й морфології – і Ганцова – в царині загального словництва, Курило в царинах фахового словництва, словотвору, синтакси й фразеології. Без діяльності цих трьох визначних мовознавців сучасна українська літературна мова мала б дещо інший характер – і цього не вдалося змінити навіть пізнішими мовними чистками в УССР” [6: 63].

Видатний український мовознавець Олена Борисівна Курило (1890 – ?) написала книгу “Уваги до сучасної української літературної мови” ще 1920 року. “Книжка виросла з невеликої брошури в першому виданні [44 сторінки. – О. Ц.], ...надиханої любов’ю до української мови й бажанням підкреслити багатство її синтаксично-фразеологічних можливостей, але в другому [1923 року, 118 сторінок. – О. Ц.], а особливо в третьому виданні вона стала широким порадником в основних синтаксично-стилістичних питаннях української літературної мови” [6: 64]. За життя О. Курило ця праця, як бачимо, кілька разів перевидавалася, а потім свого часу була “репресована разом з її авторкою” [1: 3]. Сучасна публікація “Уваг” ґрунтується на третьому виданні цієї наукової розвідки (Київ : Книгоспілка, 1925 р., 248 с.) і зберігає правопис авторки.

В анотації зазначено, що це “найкращий підручник зі стилістики української мови, неоціненний мовний порадник”, “праця, яка кожного навчить дотримуватись не лише граматики, але й духу української мови” [1: 2]. Численні автори сучасних навчальних посібників і довідників з української літературної мови покликаються на авторитет О. Курило і враховують її поради, висловлені в “Увагах до сучасної української літературної мови”. Погоджуємось із думкою Ю. Шевельова, що “Уваги” “й досі зберігають великою мірою своє наукове значення” [6: 69].

Цікавими й цінними для мовознавців в аналізованій праці є також пошуки авторки в галузі термінотворення.

Мовознавча термінологія, зокрема її становлення в лінгвістичних дослідженнях початку ХХ століття, уже цікавила сучасних дослідників (див., напр.: [3; 4; 8; 9]). Мета нашої статті – проаналізувати мовознавчі терміни в праці О. Курило “Уваги до сучасної української літературної мови”. Хоча ім’я О. Курило та зазначена наукова розвідка принагідно згадувалися в мовознавчих дослідженнях Ірини Ярошевич, яка аналізує історію становлення української морфологічної термінології [8: 48; 9: 9], а Юлія Чернобров розглянула окремі синтаксичні терміни, використані в “Увагах” [5: 673], праця О. Курило, зокрема вся представлена в ній мовознавча термінологія, не була об’єктом окремих наукових студій, що й становить новизну нашого дослідження. Основну увагу звернемо насамперед на ту термінолексику, яка не вживається в сучасному українському мовознавстві. Мовознавчі терміни добираємо як із самого тексту, тобто основної частини праці, так і з передмов до 2-го й 3-го видань, вступного слова та доданого фразеологічного словника.

Хоча “формування і становлення сучасної мовознавчої термінології припадає на ХІХ ст.” [2: 49], і на початку ХХ ст. “мова лінгвістики при відсутності будь-яких кардинальних центрів вироблялася повільно”, “не було ніякої домовленості про принципи побудови

граматичних термінів, що породжувало стихійність і безплановість у розбудові номінацій мовознавчих понять” [2: 57]. “Та все ж завдяки різним граматикам української мови, статтям, присвяченим лінгвістичним проблемам, що публікувалися в українській періодичній пресі, у виданнях Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові та Українського наукового товариства у Києві, підготовлялася та фактична основа, яка створювала умови для формування української лінгвістичної термінології” [2: 57]. На нашу думку, “Уваги” О. Курило також є однією з тих праць, що стали підґрунтям для розвитку сучасної української мовознавчої, зокрема граматичної, термінології.

Лінгвістичні терміни, виявлені нами в аналізованій праці О. Курило, відображають, закономірно, той щабель, на якому перебувало українське мовознавство початку ХХ ст. Якщо порівняємо їх із відповідними сучасними термінами, то зауважимо, що багато уживаних мовознавцем термінолексем функціонує і в сучасній українській лінгвістиці, зрідка відрізняючись хіба що правописом. Наприклад: *абстрактне значіння* [1: 15], *активний дієприкметник* [1: 18], *атрибут* [1: 116], *атрибутивна функція* [1: 30], *відмінок* [1: 167], *гіпербола* [1: 215], *гіпотактичні (підрядні) звороти* [1: 160], *говірка* [1: 88], *головне речення* [1: 83], *граматичний підмет* [1: 47], *двокрапка* [1: 164], *дієприкметник* [1: 33], *дієприслівник* [1: 102], *дієприслівниковий зворот* [1: 32], *дієслово* [1: 25], *дієслово 2-ої особи* [1: 141], *діалект* [1: 15], *емоційний відтінок* [1: 201], *жіночий рід* [1: 75], *займенник* [1: 211], *закінчення* [1: 114], *збірне значіння* [1: 91], *іменний предикат* [1: 37], *іменні підрядні речення* [1: 136], *інфінітив* [1: 209], *конкретне значіння* [1: 15], *контекст* [1: 196], *корінь* [1: 146], *лексикон* [1: 14], *лінгвістичний смак* [1: 16], *літературна форма* [1: 96], *метафора* [1: 215], *мітологічна мова* [1: 215], *множина* [1: 83], *множинні форми* [1: 91], *наголос* [1: 80], *народня мова* [1: 15], *наукова мова* [1: 215], *неперехідне дієслово* [1: 134], *неповні речення* [1: 137], *непряма мова* [1: 86], *обставина* [1: 47], *однина* [1: 83], *однинні форми* [1: 91], *означуване слово* [1: 159], *особове дієслово* [1: 40], *особові дієслівні форми* [1: 44], *пасивне дієслово* [1: 55], *пасивний дієприкметник минулого часу* [1: 79], *передминулий час* [1: 82], *перехідне дієслово* [1: 104], *підмет* [1: 92], *підрядне речення* [1: 83], *полонізм* [1: 30], *порівняння* [1: 215], *предикат* [1: 26], *предикативна функція* [1: 30], *предикативність* [1: 37], *префікс* [1: 110], *прийменник* [1: 110], *прикметник* [1: 172], *прикметник дієслівного походження* [1: 145], *прислівник* [1: 91], *прислівник місця* [1: 137], *прислівник прикметникового походження* [1: 200], *прислівник часу* [1: 137], *присудкова функція* [1: 40], *присудок* [1: 92], *пряма мова* [1: 86], *речення* [1: 116], *семазіологія* [1: 16], *синоніми* [1: 206], *синоніми синтаксичні, лексичні та фразеологічні* [1: 15], *словник* [1: 23], *словотвір* [1: 72], *стилістика* [1: 11], *стиль* [1: 115], *суб'єкт* [1: 117], *супін* [1: 69], *сурядне речення* [1: 71], *сурядні (паратактичні) сполучення* [1: 160], *суфікс* [1: 72], *сучасна*

українська літературна мова [1: 213], тавтологічний зворот [1: 207], форма 3-ої особи однини чи множини [1: 55], форма 1-ої особи множини [1: 86], фразеологічний зворот [1: 5], фразеологія [1: 215], числівник [1: 154], чоловічий рід [1: 75], чуття мови [1: 5] та ін.

На нашу думку, це підтверджує зрілість і науковість українських мовознавчих студій початку ХХ ст. загалом і праці О. Курило зокрема.

“Уваги до сучасної української літературної мови” засвідчують виваженість авторки під час використання того чи того терміна. О. Курило нерідко спирається на авторитет інших науковців і їхні дослідження, де вжито відповідний мовознавчий термін. У примітках, наприклад, натрапляємо на такі коментарі: *Держуся тут терміну, що його вживає Потебня – Зап. III, ст. 464. Овсянико-Куликовський вживає тут терміну псевдозайменники (псевдоместоимения. – Изв., 1900, кн. 4. Д. Н. Овсянико-Куликовській. Изъ синтакисческихъ наблюдений, ст. 1156* [1: 153].

Оскільки в праці є покликання на багато наукових розвідок як українських, так і зарубіжних лінгвістів, то можемо спостерігати й термінологію, уживану іншими мовознавцями. Порівняймо, наприклад, терміни в цитатах із праць О. Потебні: у *функції злучки (sorula)* [1: 96] (тут і далі, покликаючись на “Уваги” О. Курило, виділяємо терміни в цитаті грубим шрифтом); *відносний зворот без відносного займенника та злучника* [1: 164]; *постпозитивне котрий у значінні чисто відносного злучника витворилося під впливом російської літературної або польської мови* [1: 170]; *відносного займенника з іменням* [1: 172]. Або ще: *Приклади узято з розвідки: М. Сулима. Український article. Червоний Шлях, 1923, № 8, ст. 179* [1: 152]; *Останні три приклади взято в проф. Є. Тимченка: Функції генитива, ст. 205.* [1: 198]. Як бачимо, “Уваги” дають нам певну панораму вживаних у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. мовознавчих термінів, які використовує й О. Курило.

Передовсім упадає у вічі, що досить багато мовознавчих термінів відрізняються від сучасних. Вивчення саме цього термінологічного пласта дозволяє нам пролити світло на один із можливих шляхів формування української мовознавчої термінології за умови, якщо би праця О. Курило (як і розвідки багатьох інших українських лінгвістів того часу) не була на тривалий час вилучена з наукового обігу.

Петро Тарашук у передмові до нинішнього видання “Уваг” зазначає: “Лінгвістична термінологія, якої дотримується О. Курило, трохи відрізняється від узвичаєної тепер, але не становить труднощів для розуміння, тим паче що авторка часто або й пояснює терміни (відразу чи трохи згодом), або подає синоніми до них” [1: 4]. Наведені приклади також ілюструють термін і таким чином розкривають суть останнього, напр.: *із сурядним злучником а* [1: 164]. Допомогає читачеві зрозуміти запропонований термін і поданий у

дужках його іншомовний відповідник (напр.: *Take* свідоме вивчання мовних особливостей витворює певне чуття самої мови, те, що німці називають *Sprachgefühl* [1: 15]; Де речівник є поняття збірне або матеріальне (рос. *вещественное*), там він у формі генітива в однині... [1: 155]; генітив приналежності (*genitivus possessivus*) [1: 150]; від речівників жіночого та ніякого роду (*neutrum*) [1: 154]), який, з одного боку, ніби заохочує, як писав у подібному випадку з приводу української військової термінології Ярослав Яремко, “до пошуку більш оптимального українського еквівалента” [7: 476]. З іншого боку, слушною видається думка Ірини Ярошевич, висловлена щодо аналізу граматичних праць початку ХХ ст. Вона вважає, що використання “запозичених термінів-інтернаціоналізмів поряд із питоми українськими” свідчить про орієнтацію “українських граматистів на досягнення зарубіжних лінгвістів” і зумовлене бажанням “наблизити українську науку до європейського культурного й інтелектуального контексту” [9: 10].

Загалом “Уваги” виявляють широку наукову ерудицію авторки, яка (як видно з цитувань) опрацювала багато наукових джерел, знає латинську, польську, німецьку, російську мови.

Далі детально зупинимось на своєрідних мовознавчих термінах, які не збігаються із сучасними і серед яких переважають граматичні, що пов’язано зі змістом праці.

Фонетична термінологія, відмінна від узвичаєної зараз, становить нечисленну групу. Сучасним термінам *голосний звук, приголосний звук, логічний наголос* у праці О. Курило відповідають *голосовий звук, шелестовий звук, психічний наголос* (зрідка – *психічний натиск*): ... *прикметниковий наросток -юч-* є по *голосовому звукові*, що до кореня належить...; Тут очевидна аналогія з тими формами, що мають *переднаростковий шелестовий звук м’який* [1: 26]; Або об’єктові, що має на собі *психічний наголос* у фразі, ... може бути протиставлений другий об’єкт чи атрибут... [1: 116]; *Психічний натиск* кладе на *прикметнику-атрибути* і позиція його після речівника... [1: 141].

Щодо словотвірної термінології, простежується тенденція вживання термінів-дублетів – питомих і запозичених: *наросток – суфікс, приросток – префікс*. Проте все ж таки авторка надає перевагу рідномовним термінам. Напр.: *Даю на увагу наголошеність наростків (суфіксів) -уч-, -ущ-, -ач-, -ащ-* у цих *прикметниках дієслівного походження* [1: 19]; *Рідше народня мова творить на назву нетривалої чинності або її наслідку дієслівні речівники чоловічого роду з наростком -к-* [1: 75]; *Слухати, чути, також із приростками вислухати, послухати, почути та інші близькі значінням дієслова, що генітив при них має здебільшого відтінок частинності (партитивності)*... [1: 106]; *Дієслова руху з префіксом до-* із значінням наближення до чого можуть безпосередньо мати при собі генітив... [1: 109]. В “Увагах” ужито також терміни-прикметники, похідні

від питомих термінолексем *наросток, приросток: безнаросткові і наросткові дієслівні речівники* [1: 77], *переднаростковий* [1: 26]. Окрім термінів *безнаростковий, наростковий*, О. Курило вживає також нетипові для сучасного мовознавства прикметникові терміни з іншомовними коренями *непрефіксований* [1: 25], *префіксований* [1: 29], *безсуфіксовий* [1: 75] (зараз уживаються відповідні терміни з іншими суфіксами). Аналізуючи похідні прикметники, дієслова і прислівники за їх твірною базою, О. Курило використовує дещо відмінні від сучасних терміносполуки *дієслівний* (тобто віддієслівний) *прикметник* [1: 31], *дієслівний речівник* [1: 42], *прикметниковий* (відприкметниковий) *прислівник* [1: 144], а інколи й зовсім відсутні в сучасному українському мовознавстві аналітичні терміни на зразок *прислівник льокативного походження* [1: 204], *прислівник акузативного походження* [1: 205].

Зчаста авторка послуговується терміном *пень*, а сучасний відповідник *основа* трапляється рідше, напр.: *Переважають суфікси -уч- (-юч-), -ущ- (-ющ-) проти суфіксів -ач- (-яч-), -ащ- (-ящ-), незалежно від характеру пня (основи) теперішнього часу в тому дієслові, що від його походить прикметник цієї категорії* [1: 25].

В аналізованій праці можемо простежити й інші питомі словотвірні терміни з прозорою внутрішньою формою, зокрема *слово-наросток* [1: 147] (зараз йому відповідає термін *суфіксоїд*), *зложене слово* [1: 163] (мається на увазі *складне слово*), *сполучене слово* [1: 206] (ідеться про *юктапозит*).

Найбільшу групу мовознавчих термінів, представлених в аналізованій праці і відмінних від сучасних, становить морфологічна термінологія.

Термін *категорія* О. Курило зчаста вживає у значенні “частина мова” (напр.: *категорія прикметника* [1: 18]), що трапляється і в сучасному мовознавстві. Не відрізняється від сучасного у значенні та вживанні й термін *(граматична) форма: форми на -чий* [1: 25], *форми номінатива* [1: 114], *форма діти* [1: 115], *особова форма* [1: 136], *короткі форми* [1: 39], *дієприкметникові форми* [1: 38].

На позначення іменних частин мови використано термін *ім'я*, рідше – заст. *імення: ім'я* [1: 36, 38], *ім'я матеріальне (рос. вещественное)* [1: 68], *імення присудкове* [1: 95, 96]. Прикметно, що авторка, хоча й уживає широко терміни *прикметник, речівник* (іменник – за сучасною термінологією), послуговується також синонімічними терміносполуками *імення прикметникове* [1: 97], *речівникове ймення* [1: 97], які не характерні для сучасного терміновживання.

Замість сучасного терміна *іменник*, як уже згадувалося, функціонує термін *речівник*, що входить і до аналітичних морфологічних термінів, а також став базою для утворення похідного прикметника. Пор.: *особовий речівник, неособовий речівник* [1: 108, 134],

На позначення певних різновидів того чи того відмінка вжито терміносполуки з двох і більше компонентів, які групуються навколо ядерного запозиченого терміна-латинізму, напр.: *другий номінатив* [1: 93], *другий генітив* [1: 102], *генітив приналежності* (*genitivus possessivus*) [1: 150, 156], *перший акузатив* [1: 102], *другий акузатив* [1: 44, 103], *перший датив* [1: 45], *другий датив* [1: 49, 101], *предикативний інструменталь* [1: 100], *другий номінатив-присудкове ймення* [1: 101]. Навіть якщо непідготовлений читач не знає таких термінів, сутність позначуваних ними понять в окремих випадках можна зрозуміти на основі аналізу самого терміна (*перший номінатив-підмет* [1: 101], *присудковий генітив* [1: 137]), а переважно їх значення розкриває контекст, зокрема й ілюстративний матеріал, пор.: *В українській мові **другий номінатив**, тоб-то речівники та прикметники в номінативній формі, що здебільшого входять у склад зложеного присудка, більше заховавсь, як у російській, а надто польській мові* [1: 93]; *Приклади на **другий номінатив** при особових формах від бути; другий номінатив – речівник: Усі начальники знали, що то він є бравий улан* [1: 94]; *Як у підметових зворотах заховався при першому номінативі-підметі **другий номінатив-присудкове ймення**, так у безпідметових зворотах із інфінітивом при **першому дативі** дієвої особи, предметі, заховався **другий датив – присудкове ймення**: – Як мені зеленій бути, коли мене дівчата стопчуть* [1: 101].

На місці сучасного терміна *назви неістот* натрапляємо на термін *назви неживих речей* [1: 113], а на позначення граматичних значень *вищий ступінь порівняння, найвищий ступінь порівняння* функціонують лише скорочені форми *вищий ступінь, найвищий ступінь* (пор.: *Сучасна літературна мова рясна на такі форми **вищого та найвищого ступеня** прикметників та прикметникових прислівників: більш веселий, більш широкій, більш численний, більш важко...* [1: 144]).

Багато термінів, відмінних від сучасних, виявлено серед дієслівної термінології, проте на позначення різних форм дієслова, як і самої частини мови, засвідчені такі самі терміни, що і в сучасному мовознавстві: *дієслово, дієприкметник, дієприслівник, інфінітив*. Коли йдеться про дію, яку виражає дієслово чи дієприслівник, то знаходимо відмінний від сучасного часто вживаний термін *чинність*, напр.: *...де **чинність**, що в дієприслівнику, стосується до всіх моментів **чинности** присудкової, то дієприслівник часто буває у формі минулості* [1: 50]. Не прижилися в мовознавстві й терміни *дієслівність, дієприкметність*: *Прикметники на -чий (-ций), -лий, -мий втратили в народній свідомості свої ознаки **дієслівности**...* [1: 35]; *Ці префіксовані форми, що ближчі до дієприкметників, ніж відповідні непрефіксовані, мірою **дієприкметности** (причастности) рівноважні з такими префіксованими, що до них важко або не можна дібрати в мові непрефіксованих...* [1: 31].

На позначення граєм наказового та умовного способу О. Курило використовує відповідно терміни *вольовий спосіб (imperativ)*; *гаданий спосіб (conditionalis)*, *гаданість*, *умовність*: *Щоб живіше віддати той відтінок починання в минулому, мова замість форм минулого часу вживає при інфінітиві форм прийдешнього часу або форм вольового способу (imperativ)...* [1: 60]; *Куліш уживає пасивного дієприслівника й із часточкою б на означення гаданости: – Хто б на те поваживсь, покарано б того смертю* [1: 53]; *Формам передминулого часу може часточкою б, би й умовність бути надана...* [83]; *Форми теперішнього та прийдешнього доконаного часу і форми вольового способу із значінням гаданого способу (conditionalis)* [1: 84].

Окрім складених узвичаєних термінів *теперішній час*, *минулий час*, у праці подано й однослівні відповідники-синоніми *теперішність*, *минулість*, а для означення майбутнього часу використано терміни *прийдешній час*, *прийдешність*. Із двох рівнозначних термінів *давноминулий час*, *передминулий час* в “Увагах” знаходимо лише останній. Напр.: *У народі такий умовний злучний зворот у підрядних реченнях віддають не гаданим способом (conditionalis) з часточкою б (би), а найчастіше – де дієслово головного речення не є в минулому часі – прийдешнім та теперішнім часом, також і вольовим способом, здебільшого з злучником хоч* [1: 173]; *Російським та польським дієприслівникам у формі теперішности відповідають українські дієприслівники у формі минулости...* [1: 51]; *Вказані генітивні часові звороти не мають означеного характеру минулости, теперішности чи прийдешности* [1: 202]; *Українська мова, відмінно від російської, заховує форми передминулого часу почав був, хотіла була, зробили були і д.* [1: 82].

Серед термінів на позначення незмінних частин мови не збігаються із сучасними *злучник*, *злучне слово* (сполучник, сполучне слово), *часточка* (частка), *член (article)* (вигук): *Часточки же (ж) часто вживають у літературній мові в значінні протиставного злучника а: Я його спитав, він же не відповідав* [1: 182]; *Розуміється, тут можна застосувати й особових дієслівних зворотів і інфінітивів із злучними словами як, коли* [1: 48]; *Форми минулого часу був, була, було, що з часточкою б, би...* [1: 83]; *У цьому займенникові не можна вбачати члена, article* [1: 151]. Із наведених термінів упадає у вічі термін *часточка*, а також синонім до нього *слівце* (*Слівце хай, нехай при першій особі однини вносить у зворот відтінок вольовости: – Нехай я своїми лошатками приїду* [1: 86]), що містять у своїй структурі суфікси з виразним значенням зменшеності, зважаючи на те, що позначені цими термінами службові слова й справді невеликі за обсягом. Можливо, тому ці терміни й не прижилися (одна з основних вимог до терміна – це відсутність конотацій).

Деякі терміносполуки з галузі морфології, що їх уживає О. Курило, відрізняються від сучасних відповідників лише одним компонентом, який за формою і значенням більше відповідає сучасній українській літературній мові, пор.: **помічні** (допоміжні) *дієслова* [1: 53], **невідмінні** (незмінні, невідмінювані) *дієприслівникові форми* [1: 39], **невідмінна прислівникова форма** [1: 145], **зложені** (складні) *прийменники* [1: 196], **зложений присудок** [1: 83], **граматична згода** (граматичне узгодження) [1: 92].

Як ми вже зазначали, термінологія “Уваг” О. Курило віддзеркалює правописні особливості початку ХХ ст. Тому окремі терміни, хоч загалом і збігаються із сучасними, але відрізняються від останніх особливостями словозміни, зокрема формою родового відмінка, пор.: *збірности* [1: 92], *функції підмету* [1: 92], *стосунок до об’єкту* [1: 109], *підмету, (суб’єкту)-імення* [1: 39].

Наукова метамова О. Курило більш сконденсована, ніж спостерігаємо в сучасних мовознавчих працях, на рівні термінології це зумовлює появу складних термінів, які дозволяють у стислому вигляді передавати багато інформації: *дієприкметник-предикативний номінатив* [1: 40] (ідеться про дієприкметник у формі називного відмінка, який виступає присудком), *дієприкметник-номінатив* [1: 41] (дієприкметник у формі називного відмінка), *речівник-генітив* [1: 161] (іменник у формі родового відмінка), *минулі дієприкметники* (дієприкметники минулого часу) [1: 31], *доконані дієслова, недоконані дієслова* (дієслова доконаного виду, дієслова недоконаного виду) [1: 35, 53], *пасивні дієприкметники-предикати, пасивні дієприслівники-присудки* [1: 37], *дієприслівники-предикати* [1: 38], *дієслово-присудок* [1: 90], *підмет-речівник* [1: 91], *підмет-займенник* [1: 137], *неозначений займенник-підмет* [1: 140], *прикметник-присудок* [1: 140], *присудок-особове дієслово* [1: 140], *прикметник-атрибут* [1: 147], *речівник-підмет* [1: 160], *речівник-предмет* (іменник у ролі додатка) [1: 168], *займенник-підмет* [1: 168]. Пор. також у контексті: *Близькі значінням до зворотів тавтологічних є такі звороти, де прикметник або прикметниковий прислівників підсилюється другим, протилежного значіння прикметником із запереченням-префіксом не...* [1: 147].

Аналіз термінології в “Увагах” дозволяє нам простежити й розвиток мовознавства, зокрема морфології (зміну уявлень про те чи те граматичне явище). Так, у сучасному українському мовознавстві безособові дієслівні форми на -но (-ено), -то не зараховують до дієприслівників, а О. Курило позначає їх терміном *дієприслівники на -но, -то* (*Широко вживає українська мова пасивних дієприслівників на -но, -то, що походять від іменних пасивних дієприкметників у формі ніякого роду (neutrum), у фразах безпідметових, де в основі лежить невідома причина даного явища: – Ой у полі жито копитами збито* [1: 52]). Подібно грамеми *недоконаний вид, доконаний вид* зараз виділяють у межах категорії

виду, в аналізованій же праці термін *вид* узагалі відсутній, а відповідним сучасним грамемам відповідають номінації *недоконаний стан, доконаний стан* [1: 35, 53].

Серед синтаксичних термінів упадає у вічі утворений на рідномовній основі термін *складня* (синтаксис), який послідовно вживає не лише О. Курило, але й інші мовознавці на початку ХХ ст., а також учені діаспори, наприклад Ю. Шевельов. Вважаємо, що в сучасному українському мовознавстві бракує цього терміна, який склав би гідну конкуренцію поширеній іншомовній термінолексемі *синтаксис*. Хоча грецького відповідника до терміна *складня* авторка не вживає, але натрапляємо на похідний прикметник *синтактичний*, ужитий в аналітичних терміносполуках. Пор.: *Своєрідним характером, тим так званим “духом” своїм, мова спирається передусім на стилістиці, складні, фразеології та словотворі* [1: 11]; *Така будова фрази ... підігнана під російську складню* [1: 174-175]; *Найбільше це виявилось в творенні синтактичних та фразеологічних зворотів* [1: 11]; *Але що мати в основі, щоб із-поміж численних паралельних форм народньої української мови в найрізніших її діалектах, серед численних синонімів синтактичних, лексичних та фразеологічних вибрати щось певне, встановити *usus*, наскільки це, розуміється, взагалі дається зробити в живій мові? Жовою бо має бути літературна мова* [1: 15].

Попри використання чужомовних термінів *атрибут, предикат, суб'єкт, об'єкт*, які й зараз функціонують у семантичному синтаксисі, на позначення членів речення О. Курило послуговується питомими номінаціями *підмет, присудок, обставина, предмет* (додаток). Щодо останнього терміна, то в “Увагах” авторка під час його уживання спочатку подає в дужках запозичений відповідник: *...дієслова, що з запереченням не, можуть мати при собі предмет (об'єкт) не тільки в генітиві... [1: 116]; ...прикметник або займенник-прикметник, правлячи за підмет або прямий предмет, стоїть у формі ніякого роду... [1: 155]; Злучника та інколи вживають перед присудком на те, щоб те поняття, що в присудкові або в приналежному до присудка слові, злегка протиставити тому поняттю, що є в підметі чи в предметі або в приналежному до підмету чи предмету слові... [1: 186]. У той час, імовірно, термін лише апробовувався і, як бачимо, виявився не таким вдалим (насамперед, як нам видається, через те, що перегукувався з терміном на позначення категоріального значення іменника), зараз на його місці маємо більш прийнятний термін *додаток*.*

В “Увагах” натрапляємо й на подане в примітках тлумачення синтаксичних термінів *речення, фраза*, з якого випливає, що мовознавець їх розмежовує: *Терміном речення означено тут, як і далі, складову одиницю фрази, синтаксичної цілоти* [1: 57]. Але в роботі загалом термін *фраза* нерідко вжито на означення речення, пор.: *Переважно це*

буває у **фразах питайних** або в тих підрядних реченнях, які з головними реченнями в'яжуться злучними словами *що, де, коли, куди, який, чий та ин., тоб-то* словами, що ними починаються відповідні питайні фрази: – *Здорові були, свині! А чії ви єсть?* [1: 80]; Ці неповні підрядні іменні речення ідуть, *думаю*, від стягнутої будови (де **проста фраза**) – *Оце ж тая хустиночка (з) чорного шовку, нема мого козаченька (з) сумського повку* [1: 137]; Укінці вказую на безпідметовий вираз *нема, немає*, що в **зложеній фразі** може становити собою головне речення паралельно з безпідметовим виразом не буває: – *Немає, щоб такі заможні тузи водились* [1: 140]; У вигуківих та питайних фразах слова *що, що за* при генітиві можуть відповідати російським “*сколько, какой*”: – *Що страху, що плачу, що гомону було на селі!* [1: 199]. Як видно з контексту, на місці сучасних складених термінів *просте речення, складне речення, питальне речення, окличне речення* О. Курило використовує відповідно терміни *проста фраза, зложена фраза, питайна фраза, вигукова фраза*.

Не зовсім зрозуміло, чому авторка, послідовно вживаючи лексему *мова* в терміносполуках, водночас використовує позначений впливом старослов'янської мови прикметник *язиковий* замість сучасного *мовний*: **язикові явища** [1: 6, 17], **язикові особливості** [1: 15]; *Виставивши українські язикові факти, я мала за підставу і поширеність їх, і відповідність иншим подібним язиковим фактам* [1: 213].

Таким чином, аналіз мовознавчих термінів у праці О. Курило “Уваги до сучасної української літературної мови” дозволяє нам зробити такі узагальнення та висновки.

Термінологія аналізованої праці демонструє рівень розвитку українського мовознавства початку ХХ ст., наукову ерудицію авторки, її позицію та пошуки в галузі термінотворення. Багато уживаних мовознавцем термінолексем функціонує і в сучасній українській лінгвістиці, відрізняючись хіба що правописом.

Аналіз термінології “Уваг” із погляду сучасного терміновживання дозволяє простежити динамічні процеси в українському мовознавстві, зокрема зміну уявлень про окремі граматичні явища. Вивчення відмінних від сучасних лінгвістичних термінів також проливає світло на один із можливих шляхів формування української мовознавчої термінології.

Серед своєрідних мовознавчих термінів, які не збігаються із сучасними, переважають граматичні, що пов'язано зі змістом праці. Більшість із них створені на українській основі, зокрема шляхом термінологізації загальноживаних слів, і мають прозору внутрішню форму. Водночас спостерігається наявність термінів-дублетів: кількох питомих (*гаданий спосіб – гаданість – умовність*) або питомого і запозиченого (*приросток – префікс*). Паралельне вживання запозичених інтернаціональних термінів

зумовлене прагненням не відривати української науки від загальноєвропейського контексту.

Не всі вживані О. Курило терміни прижилися в сучасному мовознавстві, деякі з них замінено вдалішими. Але окремі терміни на зразок *складня*, *наросток*, *приросток* цілком можна повернути в українське мовознавство як альтернативу запозиченням.

Щодо особливостей стилю, то наукова метамова О. Курило більш сконденсована, ніж спостерігаємо в сучасних мовознавчих працях. На рівні термінології це зумовлює появу складних термінів, які містять багато інформації, а також уживання однослівних термінів або двокомпонентних аналітичних на місці сучасних багатоконпонентних.

Безперечно, “Уваги” О. Курило є однією з тих праць, що стали підґрунтям для розвитку сучасної української мовознавчої термінології.

Перспективним вважаємо розгляд мовознавчих термінів на матеріалі всіх праць О. Курило в контексті мовознавчих студій початку ХХ ст., що, своєю чергою, зможе продемонструвати стан розвитку української лінгвістичної термінології означеного періоду загалом.

Література

1. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 303 с.
2. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
3. Пена Л. Лінгвістичні терміни в “Нормах української літературної мови” Олекси Синявського / Любов Пена // Обрії. – 2007. – № 2. – С. 48–50.
4. Пена Л. Лінгвістичні терміни у “Граматиці української (руської) мови” С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера / Пена Любов // Наукові записки. Серія : Філологія. Збірник наукових праць / Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського; головн. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця, 2009. – Вип. 11. – С. 40–44.
5. Чернобров Ю. Граматичні праці О. Б. Курило в контексті творення питомої української синтаксичної термінології / Чернобров Юлія // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнар. наук. конф., Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 672–673.
6. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців / Юрій Шевельов. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2002. – 132 с.
7. Яремко Я. Особливості українського термінотворення початку ХХ ст. (на матеріалі військової термінології) / Ярослав Яремко // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 469–483.
8. Ярошевич І. А. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології / Ірина Ярошевич // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 44–54.
9. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. А. Ярошевич. – К., 2008. – 20 с.

Опубл.: Зб. наукових праць учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. “Фахова мова як динамічний функцій ний різновид загальнонародної української мови” (м. Луганськ, 30-31 травня 2013 р.). – Луганськ : Вид-во “Ноулідж”, 2013. – С. 150-163.